

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
13e JAARGANG
JUNI 1994

De spelling van
de bijbelse namen
(p. 1)

De onvoltooide zin
van Daniël 3:15
(p. 8)

'De nacht
doorbrengen?'
(p. 14)

132

MET ANDERE WOORDEN

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
13e jaargang nr. 2, 1994
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023-22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die
geïnteresseerd zijn in het vertalen
en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen,
ds. W. van Galen, dhr. A.W.G. Jaakke,
dr. L. van Kampen en dhr. L. Kooistra
(voorzitter).

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 18.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023-22 41 00.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en
bijdragen ter bestrijding van de
kosten van dit blad kunnen
gestort worden op giro 30 04 82
van het Nederlands Bijbelgenoot-
schap te Haarlem, onder vermelding
van *gift of Met Andere Woorden*.

 NEDERLANDS
Bijbelgenootschap

Zijn naam is...

De spelling van de bijbelse namen

A.W.G. Jaakke

Toen in 1951 *De nieuwe Vertaling* verscheen op last van het *Nederlandsch Bijbelgenootschap*, bewerkt door de daartoe benoemde commissies, werd een lange aanloopperiode van ruim twintig jaar afgesloten. Onderbroken door de Tweede Wereldoorlog waren die jaren besteed aan het opzetten van de organisatie ervan, het in gang houden van het vertaalproces, en het zetten, drukken en uitgeven van het uiteindelijke vertaalresultaat. De vreugde over het bereikte doel en over de instemming van vele kerken met de nieuwe bijbelvertaling werd allengs minder toen het hoofdbestuur van het NBG een nota onder ogen kreeg van de afdeling Vertalen, waaruit bleek dat het met het lezen en het goede gebruik van de bijbel nogal tegenviel.

Het zou te ver voeren om hier de discussies, die naar aanleiding van die nota ontstonden, uit de doeken te doen, maar ze hadden in ieder geval tot gevolg dat prof. mr. J. Borst, oud-hoofdbestuurslid en lid van de commissie Uitgeverij, aan het hoofdbestuur de suggestie deed om zich samen met de Rooms-Katholieke Kerk in te zetten voor de bevordering van de bijbel tijdens de Boekenweek.¹ Immers als de Boekenweek een manifestatie was ter bevordering van het Nederlandse boek, waarom dan ook niet van het Boek bij uitstek: de bijbel? Dat zijn bescheiden voorstel in de jaren zestig en zeventig zulke grote gevolgen zou hebben, onder andere de totstandkoming van de gemeenschappelijke bijbelse-namenlijst, had toen niemand kunnen bevroeden, laat staan voorspellen.

Een prettige ontmoeting

In bovenvermelde vergadering van 25 september 1958 ging het hoofdbestuur ermee akkoord dat de algemeen secretaris, baron Van Tuyll van Serooskerken, onderhandelingen hierover zou openen. In het voorjaar van 1959 hadden prof. dr. G.C. Berkouwer en de algemeen secretaris een onderhoud met monseigneur B.J. Alfrink, aartsbisschop van Utrecht. Deze stond bepaald niet afwijzend tegenover samenwerking in het kader van de Boekenweek en verwees hen naar monseigneur J.G.M. Willebrands, de voorzitter van de Sint Willibrord Vereniging.² Met hem hadden baron Van Tuyll en prof. Berkouwer een zeer prettige ontmoeting in de zomer van hetzelfde jaar. In de hoofdbestursvergadering van maandag 14 september worden alle feiten hieromtrent als volgt genotuleerd:

'In één van de vorige vergaderingen van de Commissie Uitgeverij stelde Prof. Borst voor, dat wij contact zouden opnemen met het Episcopaat om te zien in hoeverre het mogelijk zou zijn tijdens de Boekenweek gezamenlijk een Bijbelweek te projecteren, waarbij de bevordering van het bijbelgebruik zou uitgaan van N.B.G. en Episcopaat. Dit voorstel werd met gunstig advies door de Aartsbisschop verwezen naar de St. Willibrord Vereniging, waarna Mr. van Tuyll en Prof. Berkouwer een onderhoud hadden met Monseigneur Willebrands. De ontvangst was uitermate hartelijk en men was enthousiast voor het plan, ook in verband met de komende uitgave van hun nieuwe vertaling. Binnenkort mogen wij hier en in Haarlem het gehele bestuur van de St. Willibrord Vereniging verwachten ter bezichtiging van ons hele bedrijf. Er was een oprechte vreugde om in dit werk actief te kunnen worden. De heer van Tuyll heeft zich in verbinding gesteld met de Vereniging tot bevordering van de belangen des Boekhandels om te zien, hoe deze actie in de Boekenweek in te passen is.'

Prille samenwerking

Het was op dinsdag de 20ste oktober van 1959 dat vertegenwoordigers van de Sint Willibrord Vereniging³ en van het Bijbels Werkgenootschap Sint Hieronymus⁴ een bezoek brachten aan het Bijbelhuis te Amsterdam. Volgens een vertrouwelijk verslag⁵ lagen de besprekingen op het terrein van de organisatie, van het vertalen en uitgeven, en van de binnenlandse en buitenlandse betrekkingen. In deze jaren van prille samenwerking, en van de groei en bloei van een nog onbevungen oecumene, versterkt door de hooggespannen verwachtingen van het Tweede Vaticaans Concilie, groeiden mooie vruchten, zoals enige gezamenlijke activiteiten tijdens de Boekenweek van 1960; het organiseren van de eerste Alverna-Conferentie, ook in 1960; de verschijning van Het Nieuwe Testament in de Willibrordvertaling waaraan het NBG een aantal goede diensten verleende;⁶ de oprichting van de Katholieke Bijbelstichting op 21 februari 1961;⁷ een gemeenschappelijk leesrooster NT in 1962; een gemeenschappelijk Onze Vader in 1964;⁸ en de gemeenschappelijke bijbelse-namenlijst waarover men in 1965 overeenstemming bereikte en die in 1968 in de vorm van een gestencilde brochure het licht zag.⁹

Eenheid in spelling

Het idee van eenheid in spelling kwam voor het eerst op tijdens een bespreking op 14 december 1960, waarin vertegenwoordigers van het NBG en de op te richten KBS terugblikten op de zojuist gehouden Alverna-Conferentie¹⁰ en verdere werkafspraken maakten over colportageacties en vertaalprojecten. Het idee blijkt afkomstig van de heer J.J. Kijne, secretaris van de afdeling Vertalen van het NBG. Prof. Grossouw, bij deze bespreking aanwezig, beloofde hem zijn suggestie voor te leggen aan de rooms-katholieke, oudtestamentische vertaalcommissie zodra deze was benoemd. Aan de namen van het NT viel zijn inziens niets meer te veranderen, aangezien dat binnenkort zou verschijnen.

Hoe het verder is gegaan, horen wij op de bestuursvergadering van 29 maart 1961, waar uitgebreid vragen aan de orde komen over de wenselijkheid en het nut van samenwerking met de rooms-katholieke bijbelinstanties. We lezen: 'De eerste samenwerking zou het gevolg kunnen zijn van een verzoek, dat intussen binnenkwam van de St. Hieronymus Vereniging en waarop gunstig werd gereageerd door de O.T. Revisiecommissie, n.l. om gezamenlijk te overleggen over een eventuele gelijke spelling van de eigennamen in het O.T.' Waarom het nog tot het voorjaar van 1963 heeft moeten duren voordat verdere stappen werden ondernomen, is onduidelijk. Overbelasting aan de kant van het bijbelgenootschap lijkt mij een aannemelijke reden; de trage voortgang van de revisie van de Vertaling-1951, de andere vertaalprojecten waaraan men de handen vol had en de voorbereiding op het jubileumjaar 1964 waren oorzaken van de overbelasting. Van de kant van de KBS zullen de zojuist opgestarte vertaling van het oude testament en organisatieproblemen in het nog maar korte bestaan van een onervaren bijbelstichting de redenen zijn. Hoe dan ook, ds. J.H. Sillevius Smitt stelt voor om in *De Wereld in of in de kerkelijke pers* artikelen te plaatsen om bekendheid te geven aan de plannen tot eenvormigheid in de naamgeving tussen rooms-katholieken en protestanten. De heer Van Tuyl antwoordt dat de twee oudtestamentische commissies binnenkort bijeen zullen komen voor een eerste overleg en dat dan publiek kan worden gemaakt dat er

**Eenvoudige en
goed
uitspreekbare
namen**

gestreefd wordt naar uniformiteit op dit punt.¹¹

Op 14 mei 1963 werden door de KBS prof.dr. J. de Fraine van de Rooms-Katholieke Universiteit te Leuven en dr. A. van de Born, secretaris van de vertaalcommissie voor het oude testament, voorgedragen om zitting te nemen in de commissie ter herziening van de eigennamen in de bijbel. Van de kant van het NBG werden daartoe benoemd prof.dr. W.H. Gispen van de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam en prof.dr. A.R. Hulst van de Rijksuniversiteit Utrecht. Ds. H.J. Oldemans zou optreden als secretaris.

De eerste bijeenkomst vond plaats te Boxtel in Den Eikenhorst op 18 december 1963. Al snel bleek dat de rooms-katholieke vertegenwoordigers bereid waren de door de Latijnse traditie beïnvloede naamgeving van de Petrus-Canisiusvertaling op te geven en in de richting te gaan van de protestantse schrijfwijze, die wat dichter tegen het Hebreeuws aanligt. Een fonetische of anderszins wetenschappelijk verantwoorde transcriptie werd niet nagestreefd. Doel was: eenvoudige, goed leesbare en goed uitspreekbare namen! Het uitgangspunt, nergens als zodanig vastgelegd, maar uit de verslagen op te maken en in het voorwoord van de gestencilde uitgave van 1968 enigszins weggemoffeld, luidde: zoveel mogelijk één Hebreeuws letterteken met één Nederlands letterteken weergeven. Daarbij werden twee uitzonderingen gemaakt, namelijk voor de namen die de commissie als ingeburgerd beschouwde, en voor de letter *chet*, die men met *ch* besloot weer te geven.

Met grote regelmaat en vasthoudendheid werkte men zo, in een zestal vergaderingen, het hele alfabet af. Ze werden gehouden in het Bijbelhuis te Amsterdam (tweemaal), in de Doopsgezinde Kerk, eveneens te Amsterdam (eenmaal), en in Den Eikenhorst te Boxtel (driemaal). De werkwijze was in zoverre omslachtig, dat van de letters van het alfabet eerst de persoonsnamen en daarna de plaatsnamen werden afgehandeld. Toen men op 7 oktober 1964 gereed was, moesten alle namen in elkaar geschoven worden en daarbij heeft men op aantoonbare wijze kleine steken laten vallen, zoals weglatingen en verkeerde spellingen.

Inmiddels had aan het begin van het jaar 1964 prof.dr. P. J. Cools een brief gericht aan de spellingscommissie OT met het verzoek ook de namen van het NT onder handen te nemen. De uitgave van de Willibrordvertaling 1961 was een groot succes geworden, en de KBS had het plan opgevat deze na een lichte revisie in 1965 opnieuw uit te geven. In tegenstelling tot de editie van 1961 zouden de namen in de nieuwtestamentische editie nu zonder bezwaar voor uniformering meegenomen kunnen worden. Van de kant van het NBG werd dit initiatief toegejuicht, maar er rezen allerlei vragen. Moeten de afspraken, gemaakt voor het OT, ook gelden voor het NT? In hoeverre moet het Grieks gehonoreerd worden, of moet de eenheid van de bijbel als zodanig, prevaleren boven de eigen schrijfwijze van het NT? Moet er geen neerlandicus meedoen die lid is van de Belgisch-Nederlandse spellingscommissie, en zullen ook de apocriefe boeken niet in ogenschouw genomen moeten worden? Pas als die vragen beantwoord waren, wilde het NBG ertoe overgaan uit de nieuwtestamentische revisiecommissie, die de handen vol had aan het corrigeren van het NT in de NBG-vertaling 1951, een paar hooggeleerde leden te benoemen.

**Nieuwe
testament
afstemmen op
oude testament**

Op de 13de mei van het jaar 1964 togen prof.dr. R. Schippers, nieuwtestamenticus aan de VU, en prof.dr. G. Kuiper, neerlandicus aan de VU, naar Boxtel om een vergadering van de spellingscommissie OT mee te maken. Het is opvallend dat het NBG het materiële werk zou doen, namelijk het verzamelen van de persoons- en plaatsnamen in het NT, maar dat dr. A. van den Born het denkwerk op zich zou nemen: het opstellen van de transcriptieregels voor het NT in overeenstemming met wat men voor het OT besloten had. Het ontwerp had Van den Born al in oktober klaar en op donderdag 3 december 1964 vond in het Bijbelhuis te Amsterdam een bijeenkomst plaats van de voltallige NT revisiecommissie,¹² samen met Van den Born en De Fraine.

Hartelijke woorden aan het adres van de laatste twee geleerden ontbraken uiteraard niet. De voorzitter merkt op 'dat alle contacten tussen Rooms-katholiken en Protestanten op het gebied van de bijbelwetenschap gewaardeerd worden, en dat ook deze bijzondere bespreking reden tot vreugde geeft.' Het is opmerkelijk dat de door Van den Born ingenomen uitgangspunten als vanzelfsprekend aanvaard werden. Net zoals in het oude testament gold ook voor het NT: één letterteken in het Grieks weergegeven met één enkel letterteken in het Nederlands, behalve de *chi* en de *psi*, die met *ch* en *ps* worden getranscribeerd. Het waren hoofdzakelijk de professoren Schippers en Kuiper die de wens te kennen gaven accenten te mogen aanbrengen om de lezer te helpen bij een goede uitspraak. De oudtestamentische spellingscommissie had hier juist van afgezien, en schoorvoetend stemden Van den Born en De Fraine in met het voorstel om het toe te staan bij de namen die daarvoor aanleiding gaven. Dit grote gezelschap handelde die dag de letters *alfa* tot en met *ksi* af en besloot de rest over te laten aan de professoren Schippers en Kuiper met assistentie van de stafleden van het NBG, en het eindresultaat pro forma aan Van den Born en De Fraine op te sturen ter correctie en eventuele aanvulling. Ook werd besloten dat men in de persoon van prof. Kuiper de Belgisch-Nederlandse spellingscommissie op de hoogte zou stellen van de besluiten die het NBG en de KBS ten aanzien van de bijbelse namen genomen hadden.

**Resultaat in
goede harmonie**

Op een vergadering van de nieuwtestamentische revisiecommissie op 18 februari 1965 werden de letters *omikron* tot en met *omega* afgewerkt. Met allerlei aanpassingen en uitzonderingen legde men die ter goedkeuring aan De Fraine en Van den Born voor. Kort en krachtig antwoordde Van den Born de 10de maart: 'ik kan u berichten dat ik j.l. maandag mijn collega De Fraine gesproken heb en die brief met hem heb behandeld. Zoals ik al verwachtte heeft ook hij geen enkel bezwaar tegen de wijzigingen die door uw commissie in de namenlijst voorgesteld worden. Het zijn kleinigheden, die onze principiële overeenstemming niet raken. U kunt het resultaat dus rustig aan het hoofdbestuur voorleggen.' Zo gezegd, zo gedaan. Aan de leden van het hoofdbestuur, prof.dr. J.L. Koole en prof.dr. W.C. van Unnik, die op dit punt deskundig werden geacht, werd door de staf van het NBG een brief geschreven met het doel dat zij het hoofdbestuur zouden aanbevelen de overeengekomen schrijfwijze goed te keuren. 'We kunnen u tot onze vreugde zeggen dat in goede harmonie een resultaat is bereikt, waarbij de heren van de K.B.S. zeer duidelijk een open oog voor de traditie in protestantse kring hebben gehad en daarvoor bereid zijn

geweest hier en daar af te wijken van de transcriptieregels, en herhaaldelijk zeer duidelijk van het gebruik in eigen kring. Dit resultaat draagt dus de volledige instemming van alle leden van onze Oud- en Nieuw-Testamentische Revisie-Commissies.¹³

Werd de staf van de afdeling Vertalen van het NBG gedreven door angst voor afwijzing door de protestantse hoofdbestuursleden dat hij zo omstandig het toegeven van de kant van de rooms-katholieke wetenschappers onder woorden bracht? Voor die angst was geen enkele reden aanwezig. Integendeel! Toen dit onderwerp op de vergadering van het hoofdbestuur van 12 april 1965 aan de orde kwam, en door de professoren Gispen, Kuiper en Sevenster (J.N.) kon worden toegelicht, meenden ook dezen de aanpassing van de rooms-katholieke leden breed te moeten uitmeten. Maar, zo merkte de voorzitter van het NBG, ds. J.H. Sillevius Smitt, heel fijntjes op: 'het is merkwaardig dat in Protestantse kringen de traditie hoger wordt gehouden dan in RK kringen.' Naar zijn overtuiging vroeg het hoofdbestuur echter in deze kwestie 'om een advies dat rekening houdt met waarheid en werkelijkheid, maar niet met gevoeligheden en traditie.' (!) Zelf meen ik deze woorden te moeten opvatten als een milde terechtwijzing aan degenen die angst voor kritiek en verlies van heilige huisjes als beslissingsfactoren aan de kant van het hoofdbestuur veronderstelden.

Thomas wordt Tomas

Men was blij over de resultaten van de commissies en over het belang dat was toegekend aan de 'eenparigheid tussen OT en NT'. Kritisch was men over de radicale weglating van de *h* uit de *th* en men uitte de wens dat dit nog eens bekeken zou worden. Prof. Kuiper verdedigde zich hiertegen met de opmerking dat men de *h* zoveel mogelijk vermeden had op grond van informatie van de Belgisch-Nederlandse spellingscommissie dat in de toekomst de *th* wel *t* zal worden, bijvoorbeeld in thuis, thans en bibliotheek. Het unanieme besluit van de vergadering was in ieder geval dat het hoofdbestuur de lijst van eigennamen vrijgaf voor gebruik; dat men het plaatsen van accenten ter hulpe van de lezer bij het juiste uitspreken van de namen overliet aan het verdere overleg in de commissies en dat men de overeengekomen schrijfwijze graag aanbeval voor toepassing in de nieuwe edities van de komende jaren, rekening houdend met de extra kosten in bestaande zetsels.

Spellings- revolutie in de bijbel?

De bekendheid die het NBG en in wat mindere mate de KBS dat jaar aan de namenlijst wilden geven, deed buiten de schuld van de bijbelgenootschappen heel veel stof opwaaien. Als eerste deed prof. Gispen in het *Gereformeerd Weekblad* van 14 mei 1965 de bereikte overeenstemming ten aanzien van de bijbelse namen uit de doeken. Maar een verkeerd begrepen passage eruit leidde tot een berichtje in *Woord en Dienst* van de hand van ds. F.J. Pop (5 juni 1965), dat wees op de verandering in de schrijfwijze van bekende namen zoals Ijjob en Jirmejahu ten gevolge van een zuivere transcriptie. Daarop grondde dr. A. de Wilde in *Kerk en wereld* weer zijn artikel onder de kop Spellingsrevolutie in de Bijbel (2 juli 1965), dat ook in andere bladen werd overgenomen. De Wilde protesteerde tegen de afspraak tussen het NBG en de KBS om de spelling zoveel mogelijk te laten aansluiten op het Hebreeuws en het Grieks. Hij illustreerde zijn bezwaren met voorbeelden als Sjelomo, Tsidqijahoe, Jésus

enzovoort. Naar zijn zeggen zou de getrouwe bijbellezer deze hebraïsering toch maar moeilijk slikken, vooral in zake van namen die een eigen Nederlands gewaad dragen en die zoveel Nederlanders als eigenaam sieren. Hoe zou het moeten met de oudtestamentische namen die in het nieuwe worden aangehaald? En wat te denken van catechisatie op scholen en bijbelkringen, om nog maar niet te spreken van de toepassing in liedboeken en psalmberijmingen. En hij besloot zijn artikel met de woorden: 'Men zal heus moeten zoeken naar een voor alle Nederlanders aanvaardbaar compromis tussen de Hebreeuwse naam en de Hollandse tongval.'

**Misverstanden
uit de weg**

Om olie op de golven te gooien, schreef prof. A.R. Hulst een irenisch gesteld artikel,¹⁴ dat in de loop van het jaar in verschillende bladen werd gepubliceerd en veel misverstanden uit de weg ruimde. Het ontnam in ieder geval alle grond aan de vrees van dr. De Wilde en benadrukte de eerbied die het NBG en de KBS in de overeengekomen namenlijst betoonden voor de ingeburgerde en vertrouwde bijbelse namen in het Nederlands.

Intussen sleepte de kwestie van het her en der plaatsen van accenten op de namen zich voort. Vooral prof. Kuiper (neerlandicus) en prof. Schippers hadden zich hiervoor sterk gemaakt. Veel weerklank hadden ze niet gevonden, noch bij Van den Born en De Fraine, noch bij de protestantse oudtestamentici. Nota's van dr. N.H. Ridderbos (9 februari 1966) en van prof.dr. B.J. Oosterhoff (25 maart 1966) zaaiden veel twijfel op dit punt, zodat overeenstemming tussen de commissies waarop het hoofdbestuur gehoopt had, in geen dele bereikt kon worden. Op voorstel van het secretariaat besloot het hoofdbestuur definitief af te zien van het plaatsen van accenten.¹⁵

**Gestencilde
namenlijst**

Wel waren, na de bereikte overeenstemming over de schrijfwijze van de namen uit het OT en het NT, in de loop van 1965 ook de namen uit de apocriefe boeken in het zicht gekomen. Het NBG was al jaren bezig om ter wille van de lutheranen en de oud-katholieken een moderne vertaling te maken van de apocriefe boeken.¹⁶ En de KBS was al enige jaren aan de gang met de vertaling van het oude testament waarin de deuterocanonieke boeken zeker niet zouden ontbreken. Was het de staf van het NBG die de voorkomende persoons- en plaatsnamen aandroeg, Van den Born was degene die de regels opstelde en de uiteindelijke schrijfwijze bepaalde. Daarmee was hij 31 oktober van dat jaar gereed om ze aan de desbetreffende commissie ter goedkeuring voor te leggen. Op veel bezwaren stuitte dat niet, en daarmee was de weg vrij voor het publiceren van de namenlijst. Dat het toch nog twee jaar heeft moeten duren voordat hij in 1968 verscheen, was te wijten aan het feit dat de KBS aan openbaarheid minder belang hechtte, en aan allerlei inconsequenties die werden ontdekt toen het NBG de overeengekomen schrijfwijze voor het eerst wilde toepassen in een schoolbijbeleditie. Om reden van een beperkte afname en met het doel de kosten zoveel mogelijk te drukken, beperkte het NBG zich tot een gestencilde uitgave, die in 1968 met een oplaag van 200 exemplaren het licht zag onder de titel *Lijst van Bijbelse Persoons- en Plaatsnamen*.¹⁷

Daarmee was ongetwijfeld een mijlpaal bereikt in de geschiedenis van de Nederlandse bijbelvertaling. Hoe daarna nog tien jaar lang aan de lijst gesleuteld

is door vertegenwoordigers van NBG en KBS, welke uitgaven van de lijst nog uitkwamen, en hoe wij haar nu, 26 jaar later, zowel uit theoretisch als uit praktisch oogpunt beoordelen, mede in het licht van de Nederlands-Vlaamse bijbelvertaling, zal in een volgende aflevering worden behandeld.

NOTEN

1. Zie notulen van het hoofdbestuur, donderdag 25 september 1958, ad 7. commissie Uitgeverij, punt d.
2. Notulen van het hoofdbestuur, donderdag 21 mei 1959.
3. De Sint Willibrord Vereniging was in rechte de voortzetting van het genootschap Petrus Canisius dat de auteursrechten bezat van de Canisiusvertaling die in 1936-1939 als complete bijbel het licht zag.
4. Opgericht tijdens de Tweede Wereldoorlog (14 november 1943) door de bijbelwetenschappers B.J. Alfrink, P.J. Th. Cools, W.K.M. Grossouw en J. Simons.
5. Volgens dat verslag bestond het hoge gezelschap uit de volgende personen: Van genoemde instanties prof.dr. J. Willebrands, prof.dr. C.F. Pauwels, pater dr. N. van Doornik, pater dr. B. van Leeuwen, rev.dr. Fr. Thijssen, prof.dr. W. Grossouw, prof.dr. P. Cools, mejuffrouw J. Schermer Voest en rector H. Sondaal. Namens het NBG de heer J. ten Have, prof.dr. A.R. Hulst, de heer J.J. Kijne, de heer C.P. Starreveld, mr. F.L.S.F. baron Van Tuyll van Serooskerken, ds. F. Visser, en voor een klein dagdeel prof.dr. F.W. Grosheide en ds. J.H. Sillevius Smitt. Overigens worden de namen van instellingen en personen niet steeds correct weergegeven. In de notulenboeken trouwens ook niet. Men heeft het over het St. Hieronymus Werkgezelschap. De voorletters van Pauwels moeten F.W. zijn, en die van Van Leeuwen P.A.
6. In een feestelijke bijeenkomst op zondag 12 februari 1961, waarbij ook vertegenwoordigers van het NBG aanwezig waren, werd Het Nieuwe Testament aan Kardinaal Alfrink aangeboden. Over de diensten die het NBG verleende, zie de notulen van 2 februari en 29 maart 1961.
7. De jongere broer van baron Van Tuyll, mr. E.C.M. baron Van Tuyll, was de opsteller van het statuut van de KBS en ook de eerste directeur! Zie de notulen van het hoofdbestuur 30 maart en 8 juli 1960, en 29 maart 1961. En verder: *Woord Gehouden*, Frans Oudejans, KBS 1987, pp. 10-11.
8. Zie artikel van Jan J. van Capelleveen, *Met Andere Woorden* 11de jaargang, 1992, nr. 3.
9. In de jaren zeventig en tachtig volgden de opzet van een gemeenschappelijke bijbelvertaling, die in juni 1969 de vorm kreeg van een stichting Gemeenschappelijke Bijbelvertaling maar in 1975 spijtig genoeg verzandde, de gezamenlijke uitgave van Groot Nieuws voor U in 1972, de verschijning van de Friese Bijbel in 1978 en van de Groot Nieuws Bijbel in 1983.
10. Woensdag 26 oktober 1960 in het klooster Alverna te Heemstede, de eerste.
11. Notulen hoofdbestuur 14 maart 1963, blz. 337 en 348.
12. Bestaande uit de professoren G. Sevenster die voorzitter was, J.G. Bomhoff, A.F.J. Klijn, G. Kuiper, W. Lutjeharms, R. Schippers, J.N. Sevenster, met ds. Duyverman en Coumou als stafleden van het NBG.
13. Brief 10 maart 1965.
14. *Woord en Dienst*, 14 augustus 1965.
15. Notulen hoofdbestuur 1 juni 1966.
16. Met veel vertraging verschenen in 1975 onder de titel *Tussen Oud en Nieuw, Deuterokanonieke of apokriefe boeken*.
17. NBG, Amsterdam, februari 1968. De titelpagina vermeldt: 'Opgesteld in opdracht van de Katholieke Bijbelstichting en van het Nederlandsch Bijbelgenootschap'. Het voorwoord en de transcriptieregels bij het oude testament, de deuterokanonieke boeken en het nieuwe testament zijn van de hand van dr. Van den Born.

De onvoltooide zin van Daniël 3:15

dr. C.A. Groenewold

Voor onze bijbel bestaat tot op heden, ondanks het voortschrijdende proces van ontkerstening, een enorme belangstelling. De bijbel is een boek vol schoonheid, en bepaalde gedeelten staan ook literair op hoog niveau. Het is dan ook geen wonder dat de bijbel tot de boeken behoort die ooit als eerste vertaald zijn.

Rond 250 voor Christus werd het complete oude testament al in het Grieks vertaald, de zogenaamde Septuaginta. Sindsdien is de bijbel (of gedeelten ervan) in honderden andere talen en dialecten vertaald;¹ vandaag in meer dan tweeduizend talen. Duizenden bijbelvertalers zijn regelmatig aan het werk met deze belangrijke opdracht, waardoor het evangeliewoord kan reiken tot aan de einden der aarde.

Ook in Nederland zijn vele vertalingen van de bijbel in omloop. En er zijn nieuwe in voorbereiding. Waarom nu zoveel vertalingen, zelfs binnen een taalgebied? Is dat eigenlijk niet hoogstverwarrend?

Prof. Van Bruggen schrijft in zijn voorwoord van *De toekomst van de bijbelvertaling* daarover het volgende: 'De Heilige Schrift is door God ingegeven en is, zoals de apostel Paulus schrijft, nuttig om te onderrichten, te weerleggen, te verbeteren en op te voeden in gerechtigheid, opdat de mens Gods volkomen is, tot alle goed werk volkomen toegerust (2 Tim. 3:16-17). Een zo hoog doel bij het gebruik van de Bijbel, laat geen vaagheid toe.'²

Anakoloet en aposiopesis

In de wereld van de communicatie gaat het erom dat de zender zijn boodschap zo goed mogelijk doet arriveren en overkomen bij de ontvanger. Een van de belangrijkste communicatiemiddelen is nog altijd de geschreven taal. En wanneer de zender gebruik maakt van een andere taal dan de ontvanger, dan dient als tussenschakel de vertaling. Nu beschikt niet elke taal binnen zijn woordenschat over dezelfde mogelijkheden om bepaalde gevoelens tot uiting te brengen. Niet elke taal beschikt immers over de juiste equivalenten van wat er in de oorspronkelijke taal stond. Soms moet men zijn toevlucht zoeken tot een omschrijving van de oorspronkelijke tekst. Een interessant probleem doet zich dan voor bij de vertaling van de *anakoloet* en de *aposiopesis*.³ Een anakoloet is de verandering van een zinsconstructie die al begonnen is, naar een constructie van een andere soort. Een voorbeeld hiervan is Numeri 14:21,22: 'Evenwel, zo waar Ik leef en de heerlijkheid des Heren de ganse aarde vervullen zal' - en dan volgt een dubbele punt (:) waar men eerder opnieuw het adverbium 'zo' als bijwoord van hoedanigheid zou verwachten, om vervolgens een vergelijking aan te treffen met 'zo waar Ik leef'. Daar is echter geen sprake van. De zin gaat in vers 22, 23 als volgt verder: 'Geen van de mannen die mijn heerlijkheid gezien hebben (...) zal het land zien (...)'. Toch is de tussenzin 'zo waar Ik leef en de heerlijkheid des Heren de ganse aarde vervullen zal' wel functioneel. De aanduiding 'zo waar Ik leef' is het bewijs van de onveranderlijkheid van Gods besluit.⁴ Heel wat moeilijker ligt de vertaalkwestie bij de aposiopesis (een Grieks woord dat ongeveer 'verzwijgen' betekent). Hier worden hele zinnen, of zinsneden, verborgen of weggelaten, waar die eigenlijk voor een goed verloop van de zin onmisbaar zijn. In de bijbel komen ze maar zelden voor. In het nieuwe testament treffen we er een aan in Lucas 13:9, waar het gaat over de onvruchtbare vijge-

boom. Vers 9 is in de *NBG-vertaling 1951* als volgt vertaald: 'en indien hij in het komende jaar vrucht draagt, (dan is het goed,) maar anders, (...)' De passage 'dan is het goed' is nergens in het Grieks te vinden, maar is er door de vertaler tussengevoegd om een beter lopende zin te krijgen. Het gaat hier om optekening van de *spreektaal*, waarbij Jezus ongetwijfeld door stemintonatie, gebaren of andere retorische hulpmiddelen door zijn toehoorders goed is begrepen. Omdat evenwel noch Lucas, noch de bijbelvertaler over deze retorische hulpmiddelen beschikte, moesten zij naar een andere oplossing zoeken om de communicatie sluitend te maken. In hoeverre de vertaler van het NBG hier de essentie van Jezus' woorden juist heeft weergegeven, zullen we hier nu verder in het midden laten. Ons interesseert een heel ander geval van een aposiopesis, namelijk die van Daniël 3:15.

De aposiopesis van Daniël 3:15

Het boek Daniël heeft in de loop der tijden de vertalers voor heel wat merkwaardige problemen gesteld. Hiervan is wellicht mede de oorzaak dat het boek in twee talen is geschreven: in het Hebreeuws (hst. 1-2, 4a en 8-12) en in het Aramees (hst. 2, 4b-7). Met het Aramees hebben wij hier van doen. Het verhaal is bekend. Koning Nebukadnessar II, een grillige ijdeluit, had Babylon tot zijn grootste bloei en machtsomvang gebracht. De door zijn vader, Nabopolassar, begonnen herbouw van de hoofdstad werd door Nebukadnessar II voltooid, met als belangrijke elementen: de vestingwerken met een dubbele verdedigingsmuur en acht poorten, een sterke paleisburcht met bij de noordoostelijke hoek ervan gewelven die men met de beroemde 'hangende tuinen' associeerde. (Is dit niet het grote Babel dat ik gebouwd heb? - Daniël 4:10) Op welk tijdstip Nebukadnessar het gouden beeld heeft laten vervaardigen, is niet bekend. Wel bestaat er een Syrische vertaling waarin een dagtekening, het achttiende jaar van zijn regering, is geplaatst, maar de oorspronkelijkheid van dit tekstbestanddeel is twijfelachtig.⁵ Nadat het beeld was vervaardigd moest het natuurlijk op plechtige wijze en in het bijzijn van alle rijksgroten worden ingewijd. Het beeld mocht dan al een afgodsbeeld zijn van de Babylonische hoofdgod Mardoek, het was ook zeer waarschijnlijk tevens als rijkssymbool bedoeld. In ieder geval diende het om Nebukadnessars ijdelheid te strelen. Alles verliep naar wens en uiterst punctueel, precies zoals de koning had verordend. Zodra het orkest zich liet horen vielen alle aanwezigen neer en brachten eer aan het gouden beeld en daarmee dus ook aan de koning zelf. En toen kwam de grote dissonant ... Sadrak, Mesak en Abednego weigerden te knielen. Pure insubordinatie. Voor Nebukadnessar moet dit een moment geweest zijn om te happen naar adem. Wie ter wereld durfde het te bestaan zich afzijdig te houden van dit, zijn koninklijk bevel?

Een woedende koning

En hierop volgt dan Daniël 3:15, waar volgens ons de meeste vertalingen in de fout gaan. Nebukadnessar schijnt de drie vrienden nog een kans te geven. Als ze het geluid van de muziekinstrumenten horen dan ..., maar zo niet, dan wacht hen de brandende vuuroven. Veel vertalingen omzeilen de aposiopesis, de onafgemaakte zin. Vaak gebeurt dat door tussen haakjes iets toe te voegen, om aan te vullen wat de koning gezegd zou hebben. Soms ook door de zinsconstructie zo te veranderen dat er toch een goed lopende zin ontstaat. Kennelijk

Uiteenlopende vertalingen

mag de bijbel in de visie van deze vertalers geen onvolkomenheden in zinsconstructies bevatten. Maar deze vertalers gaan aan de ware essentie voorbij. De werkelijkheid is dat Nebukadnessar stikt van woede en daarom in zijn woorden blijft steken. En dat moet nu juist in de vertaling tot uiting komen. Het gaat niet aan om onvolkomen zinnen van een woedende koning te verbeteren of aan te vullen. We hebben in dit verband zo'n zestig verschillende bijbelvertalingen onderzocht. Dit geeft uiteraard geen totaalbeeld, maar wel een indicatie hoe in de loop der tijden en in verschillende landen met deze tekst is omgesprongen.

Vooropgesteld: in het oorspronkelijke Aramees is de aposiopesis, de onvoltooide zin (en niet de anakoloet, zoals de Korte Verklaring stelt) duidelijk aanwezig. Allereerst de *Vetus testamentum Graece*, beter bekend als de Septuaginta. Op de frase: '(...) en het beeld te aanbidden, dat ik gemaakt heb' (*'pesóntes proskenésète tòi eikóni hòi epoièsa'*) volgt gewoon de dubbele punt (:) en wordt met een nieuwe zin vervolgd: 'Maar als gij niet (...) ('*eán de mè*) met de bekende dreiging. Ook de *Vulgata Clementina* (Vulgaat) doet dat (uiteraard) op dezelfde wijze: '(...) et adorate statuam quam feci. (punt) Quod si non adora veritis (...)'

We zullen nu verder een aantal Nederlandse vertalingen bezien en daartoe beginnen met de aloude *Statenvertaling*. In alle versies van deze vertaling staat een cursief gedrukte tussenzin: '(...) en aanbidt het beeld, dat ik gemaakt heb, *zoo is het wel* (...)'

De bijbelvertaling uit 1805 van I.J. van Hamelsveld, uitgegeven door Joh. Allart, probeert een zo vloeiend mogelijk verloop te construeren door het eerste gedeelte van de tekst vragenderwijs te stellen: 'Welnu, zijt gij nog bereid, om, op het horen der trompetten, fluiten cithers, sambuken, psalters, symphoniën en andere muziktuigen neder te vallen en het beeld te aanbidden, hetwelk ik heb laten maken? Zo gij hetzelve niet aanbidt (...)'. Deze zin mag dan tamelijk vloeiend lopen, van de vertoornde Nebukadnessar is hier niets te merken. Hij is hier eerder een goedgehartige koning die best bereid is de drie vrienden nog een kans te geven. Vergelijkbaar met de vertaling van Van Hamelsveld is de rooms-katholieke *Petrus-Canisiusvertaling*. Ook hier is de aanvangszin vragend, ja bijna vleidend: 'Zijt ge misschien nu nog bereid (...)?' Zo ge het niet wilt aanbidden (...)'

De vertaling van A. Kuenen en I. Hooykaas uit 1899 lost de aposiopesis simpel op door het tussenplaatsen van slechts één woord: 'Indien gij nog bereid zijt, ter aanbedding (...) het beeld dat ik gemaakt heb, goed!' Precies hetzelfde treffen we ook aan bij de *Leidsche Vertaling* uit 1914.

Een gunstige uitzondering in deze reeks Nederlandse vertalingen vormt die van G.I. Polak en M.L. van Amerongen uit 1862. Hier staat inderdaad het beletselteken dat aangeeft dat de zin stikt.

Heel soft is de rooms-katholieke *Willibrordvertaling* in zijn weergave met: 'Welnu, zijn jullie misschien nu bereid om (...)'. Niets van een woedende driftbui bij Nebukadnessar.

De katholieke bijbel van dr. L. Himmelreich (ofm) die in 1938 kerkelijk werd goedgekeurd, laat de zin imperatief beginnen: 'Welnu, houdt u bereid (...)'. Weigert gij het te aanbidden, dan (...)'. Maar ook hier komt Nebukadnessars grote verbolgenheid niet of nauwelijks tot uiting.

Westeuropese vertalingen

Frappant is trouwens de Friese vertaling van 1978. We laten die hier in zijn geheel volgen, omdat dit een van de weinige vertalingen is die de aposiopesis alle eer aandoet: 'As jimme no reewillich binne om staf en af as jimme it lûd hearre fan 'e hoarn, skalmey, lier, lute, harpe, doedelsek en oar spylark, del te fallen en hulde te bringen oan it byld dat ik makke haw ... mar as jimme (...)' Alleen de oproep tot redelijkheid bij de drie vrienden doet wat te mild aan, maar de onvoltooide zin blijft gehandhaafd. Gelukkig heeft ook de door de kerken aanvaarde *NBG-vertaling 1951* de aposiopesis gehandhaafd, zodat we daaruit enigszins de grote toorn van Nebukadnessar, die van boosheid vastloopt in zijn woorden, kunnen opmaken.

We zullen nu vervolgens een aantal Westeuropese vertalingen de revue laten passeren. We beginnen met het Engelse taalgebied.

De *Mofatt translation of the Bible* (1928/49) voegt de woorden 'well and good' toe na de aposiopesis, evenals *The Holy Bible* uit 1952, de *Revised Standard Version* uit 1965 en de *Revised English Bible* uit 1989. Daarentegen volstaat dr. A. Cohen in de serie *Socino Books of the Bible* (1985, 8th edition) met het woordje 'well' tussen vierkante haken.

De *Good News Bible* van 1982 werkt de aposiopesis helemaal weg, door Nebukadnessar een (welgemeend) advies te laten geven: '(...) as soon as you hear the sound of the trumpets, (...) bow down and worship the statue. If you do not (...) Van enige boosheid van Nebukadnessar is hier niets te merken.

De *New American Bible* (1968) laat Nebukadnessar wel op een heel vriendelijke manier aan het woord: 'Be ready to fall down (...)' Het woord 'please' ontbreekt er nog maar aan. De *New American Standard Bible* (Reference edition) van 1973 komt weer met de woorden 'very well' als aanvulling op de onvoltooide zin. Geen van al deze Anglicaanse vertalingen doet recht aan de aposiopesis en ze geven dan ook geen van allen de juiste gemoedstoestand van Nebukadnessar weer.

En dan het Franse taalgebied. *La Sainte Bible* van 1839 begint met: 'Maintenant n'êtes-vous pas prêts (...) de vous jeter à terre et de vous prosterner devant la statue que j'ai faite?' Hier is even een zweem van een onvoltooide zin, maar die wordt nota bene weer opgelost door het vervolg: 'Que si vous ne vous prosterez (...)'

La Sainte Bible van de Société Biblique de France uit 1908 laat Nebukadnessar zeggen: 'Maintenant donc, voyez si vous êtes prêts (...) à adorer la statue que j'ai faite; mais si (...) Wel een onvoltooide zin, maar de woordkeus verraadt toch een tamelijk milde Nebukadnessar.

De *Sainte Bible, traduite en français sous la direction de l'école biblique de Jerusalem* (1961), handelt de zin weer vragenderwijs af: 'Êtes-vous disposés (...)?' Ook dit klinkt weer veel te vriendelijk. Nog welwillender klinkt de vertaling van *La Bible traduction oecuménique édition intégrale* uit 1989: 'Est-ce que maintenant vous êtes prêts (...) à adorer la statue que j'ai faite? Si vous ne l'adornez pas (...)'

Hoe recenter, hoe milder

Opvallend is hier dat naarmate de vertalingen recenter zijn, de toon milder wordt. Nu twee vertalingen uit het Duitse taalgebied. *Die Heilige Schrift*

(Familienbibel) uit 1966, een rooms-katholieke versie, komt weer met de bekende voltooiende zinsnede: 'dann ist es gut'.

Heel opvallend is de weergave van *Die gute Nachricht* (1983). Deze vertaling begint met een spottende uitdaging van Nebukadnessar: 'Wir werden es ja sehen!' Met uitroepeteken. Daarna volgt: 'Wenn ihr jetzt die Hörner (...) und das Standbild anbetet, lasse ich es gut sein.' Ons bezwaar tegen een dergelijke vertaling is dat het Nebukadnessar zelf onaantastbaar laat. Hij struikelt niet over zijn woorden, maar spreekt zeer uit de hoogte.

We willen ook nog aandacht schenken aan enkele andere Europese en exotische⁶ vertalingen. Bijvoorbeeld de Zweedse bijbelvertaling (uitg. Essette Herzogs) uit 1973. In deze vertaling wordt de onvoltooide zin aangevuld met: 'allt ma vara gott', in het Nederlands te vertalen met 'alles moge goed zijn/alles zij goed'. De Spaanse *Santa Bibli* (Cassiodoro de Reina-vertaling oorspronkelijk uit 1569, herzien in 1960) laat de zin vragend verlopen: '(...) y adercis la estatua que he hecho? Porque (...)'. Hetzelfde doet ook de Spaanse *Dios Habla Hoy* uit 1979. De Italiaanse *Sacra Bibbia* (versione riveduta) van 1971 werkt weer met een tussenvoegsel: '(...) sieta pronti a prostarvi per adorare la statua che io ho fatto, bene; ma se non (...)'. Ook de Deense vertaling (uitg. Danske Bibelselskab) uit 1965 voegt de woorden 'sa er alt godt' toe.

De Maltese vertaling werkt weer met een vraagzin: '(...) xorta ohra ta' muzika? Ghaz jekk ma tgimuhix (...)'

We zullen deze lange reeks vertalingen beëindigen met twee vertalingen uit Indonesië. Eerst de vertaling *Klinkert/Bode* - uitgave Lembaga Alkitab Indonesia, 1965: '(...) nobat dan segala bunji-bunjian: karena diikalau tiada kamu (...)'. Zoals blijkt is dit tekstgedeelte hier als een complete zin vertaald, maar de aposiopesis is opgevat als een dubbele punt (:) in de betekenis van 'en nu komt de conclusie' en de zin gaat dan verder met het woord 'karena (...) (= want als jullie het [beeld] niet aanbidden, etc.)'.

In 1971 kwam de nieuwe vertaling gereed van het Indonesisch Bijbelgenootschap, LAI. De vertaling hier luidde: '(...) jenis bunyi-bunyian, sujalalah menyembah patung yang kubuat itu! Tetapi jikakami tidak (...)'. Het probleem van de aposiopesis is hier opgelost met een volledige zin als een uitroep (!) en de vervolgzin begint met de woorden: 'Maar als jullie niet aanbidden ...'.

Conclusie

Tot zover het exposé langs diverse bijbelvertalingen uit binnen- en buitenland. De conclusie moet helaas luiden, dat de meeste bijbelvertalingen niet goed raad hebben geweten met het lastige vraagstuk van de onvoltooide zin. Toch dient naar onze stellige overtuiging de aposiopesis in vertaling zo duidelijk mogelijk gehandhaafd te blijven. Alleen op deze manier komt zowel de opgeblazenheid en het hooghartige van een man als Nebukadnessar, maar ook zijn zieligheid en kleinmenselijkheid het best tot uiting en dat vooral als schril contrast tegenover de machtige God van Israël ... en van ons.

NOTEN

1. *Het ontstaan van de Bijbel*, uitgegeven door Evangelische Omroep, Hilversum 1979.
2. *De toekomst van de bijbelvertaling* door dr. J. van Bruggen. Amsterdam, 1976.
3. Vergelijk de *Aramese Grammatica* (voor het OT Aramees) van dr. J.J. Koopmans, p. 305.

-
4. Vergelijk *Korte Verklaring Numeri*, p. 150.
 5. Vergelijk *Korte Verklaring Daniël*, p. 77.
 6. Voor deze talen zijn deskundigen in de desbetreffende taal geraadpleegd.

De auteur promoveerde eind 1992 tot doctor in de rechtsgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Een van zijn stellingen luidde: De aposiopesis van Daniël 3:15 dient in vertaling te worden gehandhaafd, omdat daarmee de gemoedstoestand van Nebukadnessar beter tot zijn recht komt. Naar aanleiding van zijn verdediging schreef hij dit artikel.

Startbijbel fors uitgebreid

De *Startbijbel* is een uniek boek. Grote delen uit de bijbel werden speciaal voor jongeren (vanaf negen jaar) vertaald uit de grondtekst. De *Startbijbel* verscheen voor het eerst in 1989 en beleefde diverse herdrukken. De zojuist verschenen vijfde editie is uitgebreid met 150 pagina's bijbeltekst. Er zijn meer delen uit de bijbel opgenomen die zelden of nooit voorkomen in boeken met bijbelvertellingen. Bijvoorbeeld delen uit de Psalmen, de zogenoemde Kleine Profeten, Hooglied, Openbaring en delen uit de deuterocanonieke boeken.

De tekst van de *Startbijbel* is het resultaat van intensieve samenwerking tussen vertalers, theologen, neerlandici en pedagogen. Daardoor is het een fijnzinnige vertaling geworden, bijzonder geschikt voor jongeren om zelf te lezen. Anjo Mutsaers maakte er ruim 300 tekeningen (in kleur) bij. De *Startbijbel* is een gezamenlijk uitgave van het Nederlands Bijbelgenootschap en het Belgisch Bijbelgenootschap. Het boek is voor f 44,95 verkrijgbaar bij de boekhandel en bij het Nederlands Bijbelgenootschap.

'De nacht doorbrengen?'

De vertaling van het Hebreeuwse werkwoord *lin*

Jean-Claude Margot

Bijbelvertalers en bijbelwetenschappers hebben vaak de neiging om te denken dat sommige woorden één bepaalde betekenis hebben, die in iedere context gehandhaafd moet worden. Ze vinden ook vaak dat de eerste omschrijving in een woordenboek gezien moet worden als de 'grondbetekenis', terwijl in feite de andere omschrijvingen net zo belangrijk zijn.

Alle taalkundigen zijn bekend met het zogenoemde verschijnsel 'polysemie', hetgeen betekent dat een taalkundig teken gewoonlijk meerdere betekenissen heeft en dat het alleen door de context duidelijk wordt welke van deze betekenissen in de betreffende zin van toepassing is. Het is niet met elkaar in tegenspraak om te zeggen dat woorden op zich niet de betekenis van een tekst duidelijk maken. Integendeel, de algemene structuur van een tekst bepaalt de betekenis van elk woord in een bepaalde passage. We willen dit feit illustreren aan de hand van het Hebreeuwse werkwoord *lin* (of *lun*).

De betekenis van het werkwoord *lin*

In de meeste vertalingen wordt dit werkwoord in het algemeen vertaald met 'de nacht doorbrengen', behalve in een paar passages waar een dergelijke uitdrukking niet passend is. Diverse standaardwoordenboeken, zoals die van *Koehler-Baumgartner* (Leiden 1953) en van *P. Reymond* (Parijs 1991), stimuleren de vertaler om alleen voor de betekenis 'de nacht doorbrengen' te kiezen, door alle varianten van het werkwoord ermee in verband te brengen.

Deze vertaling past weliswaar in een aantal contexten, maar het is verkeerd om te denken dat dat voor alle gevallen geldt. Onder de vele woordenboeken die ik heb geraadpleegd, geeft mijns inziens het woordenboek van *F. Zorell* (Hebreeuws-Latijn, Rome 1968) de beste vertalingen voor en classificaties van het werkwoord *lin* weer. Zijn lemma kan als volgt worden samengevat:

1. De nacht doorbrengen: gezegd van personen (Genesis 19:2), van dieren (Job 39:9 Groot Nieuws Bijbel, Willibrordvertaling) of zelfs van dingen (Exodus 23:18).
2. Enkele dagen of een lange tijd ergens verblijven (Richteren 19:4, Spreuken 15:31) of zelfs voor altijd (Job 41:14). In de Hithpa'el: verblijven, blijven (Job 39:28).

Deze omschrijvingen zijn uitermate nuttig, vooral omdat ze onze aandacht vestigen op de absolute noodzaak om steeds ook de context te bestuderen en om niet onvoorwaardelijk aan te nemen dat *lin* altijd 'de nacht doorbrengen' betekent. Aan de hand van de volgende analyse van een paar tekstgedeelten wil ik aantonen dat de betekenis in veel gevallen op zijn minst ter discussie staat.

De nacht doorbrengen of een (lange) tijd verblijven?

Psalm 30:6 is een speciaal geval, als *jalin* in de Hebreeuwse tekst wordt gehandhaafd. BHS stelt voor om het woord weg te laten, maar in de Septuaginta staat het Griekse equivalent. De met het parallelisme 'avond ... morgen' aangegeven periode, zou minder dan een nacht kunnen zijn. De meeste vertalingen kiezen daarom voor een andere uitdrukking dan 'de nacht doorbrengen'. Sommige vertalingen handhaven wel de betekenis van 'de nacht doorbrengen', terwijl ze de uitdrukking zelf niet gebruiken.

Jozua 3:1. Hier kan de vertaling 'de nacht doorbrengen' niet worden uitgesloten; voor die vertaling wordt gekozen in de Franse Traduction Oecuménique de la Bible (TOB). Toch kan uit de erop volgende verzen worden geconcludeerd, dat

de Israëlieten drie dagen later nog steeds wachten op een oversteek door de Jordaan! De meeste Engelse vertalingen spreken daarom terecht van 'kamperen' bij de rivier; op deze plaats is dat een juiste vertaling van het werkwoord *lin*. Dit idee wordt ondersteund door J.A. Soggin in zijn commentaar.

Ruth 1:16. TOB kiest voor de betekenis 'waar u de nacht doorbrengt, zal ik de nacht doorbrengen', maar dit lijkt niet te passen in de context. Integendeel, Ruth wil benadrukken dat het haar bedoeling is om voor onbepaalde tijd bij haar schoonmoeder te blijven, misschien wel voor altijd. Daarom vertaalt de Groot Nieuws Bijbel met: 'Waar u woont, wil ik ook wonen', en evenzo de NIV en het commentaar van *Gerlemann* (Neukirchen, 1965): 'Waar u verblijft zal ik verblijven'. Minder duidelijk is de NRSV met 'waar u logeert zal ik logeren'.

Hierbij moet worden opgemerkt dat het werkwoord *lin* elders in Ruth wel de betekenis heeft van 'de nacht doorbrengen', bijvoorbeeld in 3:13 waar deze betekenis duidelijk wordt onderstreept door het Hebreeuwse woord voor 'nacht': 'Blijf hier vannacht maar slapen' (Groot Nieuws Bijbel) zegt Boaz tegen Ruth als hij haar 'midden in de nacht' aan zijn voeteneind aantreft (vers 8).

Psalm 55:8. TOB geeft weer de twijfelachtige vertaling 'Ver zou ik heenvlieden om de nacht door te brengen in de woestijn'. In feite wordt de spreker achtervolgd en wil hij in de woestijn een schuilplaats vinden, ver weg van zijn vijand. Het is moeilijk voor te stellen dat hij de woestijn in zou gaan alleen maar om daar de nacht door te brengen, om de volgende dag weer terug te keren in de bewoonde wereld! Vertalingen als '... me een huis te maken in de woestijn' (GNB) en '... in de woestijn verblijven' (NIV) verdienen de voorkeur. Het is interessant om te zien dat onze interpretatie even oud is als de KJV, die met 'verblijven' vertaalt.

Psalm 91:1. TOB vertaalt in deze trant: 'Wie verblijft bij de Allerhoogste, brengt de nacht door in de schaduw van de Almachtige.' Gezien het parallelisme van de twee zinnen in dit vers en met name van de twee werkwoorden, is het nauwelijks juist om 'de nacht doorbrengen' in de tweede zin te handhaven tegenover 'verblijven' in de eerste zin, dat een permanente situatie suggereert. Deze vertaling maakt dat de tweede zin, de eerste zin in kracht doet afnemen in plaats van hem te benadrukken, zoals we zouden verwachten. Het is daarom beter om te vertalen met 'verblijven' (Groot Nieuws Bijbel). Daar kan tegenovergesteld worden dat 'de nacht doorbrengen' heel goed past bij het Hebreeuwse woord dat 'schaduw' betekent. Maar dat woord is hier figuurlijk bedoeld met de positieve betekenis van 'bescherming' (Groot Nieuws Bijbel), niet met de negatieve van 'duisternis' (vergelijk met Psalm 121:5).

Nehemia 13:20-21 is het opmerkelijkste voorbeeld dat we zullen behandelen. Dit gedeelte beschrijft de situatie waarin Nehemia kwaad wordt als hij veel mensen aantreft die zich niet houden aan de sabbatsrust (vers 15-18). Om handelaren te beletten heen en weer te reizen, geeft Nehemia de volgende opdracht: 'Zodra het op de avond voor de sabbat in de poorten van Jeruzalem donker werd, gaf ik bevel de deuren te sluiten en ze pas te openen als de sabbat voorbij was' (vers 19, Groot Nieuws Bijbel).

NIV echter vervolgt met 'Een à tweemaal overnachtten allerlei verschillende handels- en verkooplieden buiten Jeruzalem', en Nehemia gaat daar tegenin met de woorden: 'Waarom brengen jullie de nacht door bij de stadsmuur?' (vers

20-21). We moeten ons afvragen waarom de lieden alleen maar 'de nacht doorbrachten' buiten de stad; wachtten zij tot 's ochtends de poorten weer opengingen? En wanneer de poorten gedurende de sabbat gesloten bleven, duurde dat wachten dan van vrijdagavond tot zaterdagavond? De Franse Pléiadevertaling vertaalt in de verzen 20-21 wel met 'de nacht doorbrengen', maar geeft een helder beeld van de werkelijke situatie in een noot: 'Wanneer mensen te voet de poort door mochten, installeerden handelaren zich buiten de stadsmuren om daar door te kunnen gaan met hun handel. Daarvoor dreigde Nehemia hen te bestraffen.' De Franse vertaling in omgangstaal heeft eenzelfde noot: 'De verkoopliden, die gedurende de sabbat niet binnen de stadsmuren handel konden drijven, installeerden zich buiten de stadsmuren om hun goederen daar aan te prijzen.'

In het licht van deze goed gefundeerde uitleg is het verbazingwekkend, dat de meeste moderne vertalingen (NRSV, REB, Groot Nieuws Bijbel) toch doorgaan met de vertaling 'de nacht doorbrengen'. (De NEB vertaalt niettemin met 'kampeerden'.) Indien we eenmaal erkennen dat de handelaren zich buiten de stadsmuren installeerden om hun waren te verkopen, wordt ook Nehemia's reactie en zijn dreiging duidelijk. Deze interpretatie wordt ook ondersteund door het slot van vers 21: 'Van die tijd af kwamen zij niet meer op de sabbat' (niet alleen 's nachts niet). Daarom gebruikt de Franse vertaling in omgangstaal de uitdrukking 'installeerden zichzelf' in vers 20-21 en haar Duitse tegenhanger 'zetten hun tenten op'; beide vertalingen zijn te prefereren boven 'de nacht doorbrengen'.

Hieraan kan ten slotte worden toegevoegd dat oudere Hebreeuwse geleerden, die zich bewust zijn van het contextuele probleem, het eens zijn met de vertaling die hier verdedigd wordt. Om maar een voorbeeld te geven: J. Reuchlin staat in de zestiende eeuw de volgende vertaling voor van het werkwoord *lin* in Nehemia 13:21: 'Waarom verblijven jullie buiten de stadsmuren?'

Conclusie: de context bepaalt

Van vergelijkbare studies in andere semitische talen leren we dat de betekenis 'de nacht doorbrengen' in het Akkadisch en het Ugaritisch wordt ondersteund door wortels die gerelateerd zijn aan het Hebreeuwse *lin*. We kunnen daarom aannemen dat dit de eerste betekenis van de wortel in kwestie is.

Niettemin moeten we in gedachten houden, niet alleen dat woorden meer dan één betekenis kunnen hebben, maar ook dat het vocabulaire van welke taal dan ook zich constant aan het ontwikkelen is, zodat de hedendaagse betekenis van een woord vaak ver afdijt van de originele betekenis van zijn wortel. In het geval van *lin* kunnen we concluderen dat de basisbetekenis 'de nacht doorbrengen' is. Die betekenis geeft goed het leven van de nomaden weer, die zich voortdurend van oord naar oord verplaatsten. Maar ook al past deze betekenis goed op diverse plaatsen in de bijbel, het is evenwel een feit dat de betekenis van de uitdrukking geleidelijk aan breder is geworden, zoals blijkt uit andere contexten die vertalingen als 'kamperen', 'zich installeren' en '(langere of kortere tijd) verblijven' noodzakelijk maken. Wij moeten ook rekening houden met de metaforische betekenis van de uitdrukking, zoals bijvoorbeeld in Job 39:28, waar staat dat de gier 'zich in de rotsen nestelt'.

Concluderend kan worden gezegd dat het voor de vertaler van wezenlijk belang

is om te onthouden dat dit werkwoord in verschillende betekenissen wordt gebruikt en dat alleen een zorgvuldige studie van de context kan aangeven welke betekenis in het betreffende geval de juiste is.

NOTEN

Afkortingen

BHS: Biblia Hebraica Stuttgartensia
GNB: Good News Bible
KJV: King James Version
NEB: New English Bible
NIV: New International Version
NRSV: New Revised Standard Version
REB: Revised English Bible
TOB: Traduction Oecuménique de la Bible

Dit artikel is overgenomen uit *The Bible Translator* van oktober 1993 (nr. 44/4, p. 441-444). Oorspronkelijke titel: "To spend the night"? Translating the Hebrew verb *lin'*. Vertaling: M.G. Kronemeijer.
